

Олена Таран, Олена Гончарук

**ПАМ'ЯТЬ ПРО II СВІТОВУ ВІЙНУ В ГРОМАДСЬКОМУ
ПРОСТОРІ: ТРАДИЦІЙНІ МЕТОДИ ТА НОВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ
(НА ПРИКЛАДІ ТИВРОВА ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Анотація. На прикладі Тиврова розглядається принцип поєднання традиційних практик (насамперед усної історичної наративи) та нових технологій для нового прочитання (інтерпретації) локальної історії періоду Другої світової війни в маленьких містечках Східного Поділля. Як корелюються колективна пам'ять та LiDAR-сканування в культурному ландшафті містечка.

Ключові слова: Тиврів, єврейська громада, Голокост, Друга світова війна, LiDAR-сканування, меморіальна культура.

Olena Taran, Olena Honcharuk

**MEMORY OF WORLD WAR II IN PUBLIC SPACE:
TRADITIONAL METHODS USING NEW TECHNOLOGIES
(ON THE EXAMPLE OF TYVROV, VINNYTSKA REGION)**

Abstract. The example of Tyvriv is used to examine the principle of combining traditional practices (primarily oral history narratives) and new technologies for a new reading (interpretation) of local history during World War II in small towns in Eastern Podillia. How collective memory and LiDAR scanning correlate in the cultural landscape of the town.

Keywords: Tyvriv, Jewish community, Holocaust, World War II, LiDAR scanning, memorial culture

Традиційна радянська історіографія акцентувала «визволення» від нацистів червоною армією, ігноруючи сталінські репресії та Голокост. Нова інтерпретація історичних подій, що сформувалася в Україні після 1991 р. (і особливо після 2014 р.), розглядає війну як подвійну окупацію двома тоталітарними режимами, підкреслює жертви українців, євреїв, локальний колабораціонізм та травму спільнот. Ця інтерпретація базується на архівних джерелах, усних історіях, меморіальних проєктах та сучасних технологіях, задіяних в гуманітарних дослідженнях, як, наприклад, LiDAR-сканування для виявлення масових поховань.

Існує велика кількість наукової літератури в галузі дослідження Голокосту як на території України загалом, так і Східному Поділлі зокрема (наприклад, публікації Українського центру вивчення історії

Голокосту) [1; 2]. Маленькі подільські містечка, на відміну від великих центрів, таких як Вінниця чи Кам'янець-Подільський, мали аграрний характер з мішаними українсько-єврейськими громадами (євреї часто становили 20–50% населення). Частина з них (Райгород, Соболівка, Немирів, Гайсин, Ободівка) опинилася у фокусі дослідників [1]. Війна тут проявлялася не в великих битвах, а в рутинному терорі: примусовій праці, гетто, депортаціях та масових розстрілах. Сучасна українська історіографія (з 2010-х рр.) пропонує «деколонізацію» наративу (відмова від терміну «велика вітчизняна війна») та приділення уваги новим джерелам: усноісторичним оповідям; закритим/обмеженим раніше для широкого загалу громадськості архівам; а також новим технологіям, як, наприклад, Light Detection and Ranging (LiDAR) для дослідження масових поховань, та проєктам, як «Protecting Memory», присвячених II світовій війні. Це підкреслює локальний вимір: як війна травмувала маленькі громади, вплинувши на пострадянську ідентичність.

Селище Тиврів (до адмінреформи 2020 р. районний центр Вінницької обл.), розташоване на березі Південного Бугу, стало одним із осередків трагічних подій II світової війни на Поділлі. Воно пережило німецьку окупацію (з 18 липня 1941 р.), а з жовтня 1941 р. – румунську (як частина Трансністрії). Локальна історія Тиврова, подібно до інших подільських містечок, була позначена терором, примусовою працею та масовими вбивствами, переважно єврейського населення.

Усноісторичні свідчення про масові розстріли у місцині «Чорний ліс» місцеві краєзнавці та активісти почали збирати у 1970-х – 1980-х рр., а 1994 року місцевий журналіст Володимир Очеретний у районній газеті «Маяк» ініціював публікацію спогадів очевидців і свідків масових розстрілів євреїв у Чорному лісі. Одночасно з ним інший активіст, Леонід Фельдман, розпочинає пошукову роботу по встановленню прізвищ закатованих цивільних. У тісній співпраці з заступником директора Державного архіву Вінницької області Фаїною Винокуровою, опрацювавши значну кількість архівних матеріалів, Л. Фельдману вдалося відновити списки більше двохсот розстріляних з 413 (офіційно відома цифра на той час). Це при тому, що єврейська община Тиврова до 1941 р. налічувала більше тисячі осіб. Під час архівної пошукової роботи стало відомо, що це не єдина братська могила у Тиврові. Більше того, у Чорний ліс звозили євреїв і з сусідніх населених пунктів, тому офіційні дані потребують уточнення, а списки розстріляних – доповнення.

Спогади тиврівчан стосуються подій літа-зими 1941–42 рр., коли територія містечка та прилеглих сіл по правий бік Південного Бугу входила в німецьку окупаційну зону, а громадяни єврейської національності підпали під політику тотального винищення. Сюжети інтерв'ю стосувались розстрілів та місць поховань членів єврейської громади Тиврова. На основі усних розповідей проживається віктимний досвід війни як катастрофи. Досліджувати історію єврейської громади (хоча б епізодично), яка проживала в Тиврові напередодні війни,

важливо з точки зору хронології Голокосту: яким було ставлення місцевого населення було до євреїв, адже всі вони проживали разом, займалися часто з односельцями спільною справою, жили по сусідству, родичалися.

Згідно усноісторичних наративів, окупаційна влада залучала місцевих хлопців 15-16-ти років для копання ями, до якої звозили євреїв і розстрілювали у ній. Михайло Павлішин: «Німці прийшли, вступили, євреїв побили, хтось встиг втікти і вони [німці] розбирали хати єврейські і почали варити пиво на пивзаводі. [...] Так, Толька Павлішин, він копав могили. Був такий Фонька, каже: «Хлопці, завтра в райсполком [так респондент назвав німецьку управу] на таке-й-таке время з лопатами». Де ти дінешся. Власть їхня була. А це був староста, ну як поліцай. Куди дінешся. Німці зганяли жидів до райсполкома забирали в них золото, зуби і везли в ліс і там розстрілювали. А німці мали це золото віддати на пользу Германії. Не дай Бог, щоб в німця нашли якесь кільце. Німця накажуть. Тут, де садик зараз построєний, стояла охрана і там грузили євреїв».

Використання LiDAR-сканування для виявлення масових поховань у Тиврові та околицях вписується в сучасне переосмислення цих подій, розкриваючи приховані аспекти Голокосту та інших злочинів, які замовчувалися радянською історіографією. LiDAR-сканування є неінвазивним методом, що дозволяє поважати релігійні норми єврейських громад. У Тиврові результати сканування (2022–2023 рр.) стали основою для встановлення меморіальних табличок у рамках проєкту «Protecting Memory». Наприклад, у 2023 р. на старому цвинтарі та в районі лісу біля Тиврова з'явилися інформаційні знаки з QR-кодами, які ведуть до історичних матеріалів про Голокост.

Ці проєкти також інтегрують дані LiDAR у ширший контекст подільських містечок, як-от Райгород чи Соболівка, де подібні могили (2758 тіл у Райгороді, 382 у Соболівці) були задокументовані раніше. У Тиврові результати сканування (2022–2023 рр.) стали основою для встановлення меморіальних табличок у рамках проєкту «Protecting Memory».

Нове прочитання локальної історії Тиврова, як і всього Поділля, відходить від радянського наративу про «Велику Вітчизняну війну» до визнання подвійної окупації (нацистської/румунської та радянської) та акцентує на геноциді євреїв і травмах місцевих громад. У ХХІ ст. усноісторичні свідчення та LiDAR-сканування відіграють ключову роль у цьому процесі. У Тиврові, на відміну від великих міст, війна мала особистий характер: сусіди-українці ставали свідками розстрілів. Технологія LiDAR допомагає точно вказати місця трагедій, повертаючи їх у колективну пам'ять. У Тиврові, де єврейська громада фактично зникла після війни, LiDAR-дослідження сприяють відновленню пам'яті про міжетнічне співжиття. Наприклад, меморіальні проєкти наголошують на випадках порятунку євреїв українцями, як родина Поліни Михайлової (дів. Сидорук).

Технологія LiDAR-досліджень має до певної міри освітній характер: допомагає школярам і громаді осмислити втрату єврейської культури та наслідки окупації. Водночас LiDAR-дослідження стикаються і з технічними обмеженнями: у Тиврові, де Південний Буг і ліси створюють складний рельєф, LiDAR потребує додаткових методів (георадар, магнітометрія) для розрізнення природних западин і могил.

У контексті Тиврова усноісторичні свідчення та сучасні технології LiDAR-сканування стають інструментом для відновлення пам'яті про жертв Голокосту та окупації, які були стерті з офіційної історії. Виявлення нових могил (як у Чорному лісі біля Тиврова, 2022 р.) підтверджує масштаби трагедії 1941–1942 рр. і підкреслює роль містечка в історії Голокосту. Це вписується в нове прочитання історії Поділля, коли акцент зміщується на локальні травми, міжетнічну взаємодію та меморіалізацію втрачених громад.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дерев'янка Н. Райгород і Соболівка: життя та загибель єврейських громад. Київ : Український центр вивчення історії Голокосту, 2023. 137 с.
2. Лауер В. Творення нацистської імперії та Голокост в Україні. Київ: Зовнішторгвидав України; Український центр вивчення історії Голокосту, 2010. 368 с.

Наталія Гуменюк

ПРОВІДИ У ВІЙСЬКО: ВІД САКРАЛЬНОГО ДІЙСТВА ДО ВИХОЛОЩЕННЯ ТРАДИЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ТРЬОХ ПОКОЛІНЬ ПОДІЛЬСЬКОГО СЕЛА)

Анотація. У статті на основі усних спогадів і фольклору йдеться про згасання народної традиції проводження юнаків на службу в армію, що сталося за життя трьох поколінь подільської родини.

Ключові слова: традиція, армія, проводи, покоління, пам'ять, пісня, повага.

Natalia Gumenyuk

FAREWELL TO THE MILITARY: FROM A SACRED ACT TO THE EXPLORATION OF TRADITION (ON THE EXAMPLE OF THREE GENERATIONS OF A PODIL VILLAGE)

Abstract. The report, based on oral memories and folklore, talks about the fading of the folk tradition of seeing off young men for military service, which happened during the lifetime of three generations of a podolsk family.